

JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITIES SCIENCES RESEARCH

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Open Access Refereed e-Journal & Refereed & Indexed

Article Type	Research Article	Accepted / Makale Kabul	22.10.2019
Received / Makale Geliş	11.08.2019	Published / Yayınlanma	24.10.2019

PETROL FİYATLARININ VE PETROL İŞLETMELERİNİN AZERBAIJAN EKONOMİSİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF OIL SECTOR AND OIL COMPANIES ON AZERBAIJAN ECONOMY

Yüksek Lisans Öğrencisi Akshin FİRİDUNLU

İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE, ORCID: 0000-0002-6217-7122

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.1463>

Reference: Firidunlu, A. (2019). Petrol Fiyatlarının ve Petrol İşletmelerinin Azerbaycan Ekonomisine Etkisi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 6(43): 3097-3106.

ÖZET

Azerbaycan'ın petrol stratejisi, ülkenin dış ticaret pozisyonlarının çeşitlendirilmesi ve ülkenin jeoekonomik etkisinin gelişme koşullarını oluşturdu. Şu anda, Azerbaycan dünya çapında 165 ülke ile iş birliği yapıyor. Azerbaycan, komşu ülkelerden Türkiye ve Gürcistan'dan gelen petrol ve doğal gaz arzında önemli bir rol oynamaktadır. Şu anda Azerbaycan, Avrupa'nın enerji güvenliğini sağlayacak projeler üzerinde çalışıyor. Şah Deniz sahasındaki dev gaz potansiyelinin keşfi ülkemizin petrol ve gaz stratejisine katkıda bulunmuş ve ekonomik güvenliğin güçlendirilmesinde yeni bir yönelime yol açmıştır. Petrol ve gaz faktörü zaten ekonominin gelişmesi için kilit bir araç haline gelmiştir. Bu açıdan, seçtiğimiz konu güncel bir konudur. Araştırmanın temel amacı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin petrol sektörünün incelenmesi, petrol şirketlerinin ekonomiyeye etkisini ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Cumhuriyeti, Petrol sektörü, Socar

ABSTRACT

Azerbaijan's oil strategy, diversification of the country's foreign trade positions and the conditions for the development of the country's geoeconomic impact. Currently, Azerbaijan is cooperating with 165 countries around the world. Azerbaijan, Turkey and neighboring countries play an important role in oil and natural gas supply from Georgia. Azerbaijan is currently working on projects that will ensure the energy security of Europe. The discovery of the giant gas potential in the Shah Deniz area contributed to our country's oil and gas strategy and led to a new direction in strengthening economic security. The oil and gas factor has already become a key tool for the development of the economy. In this respect, the issue we have chosen is a current one. The main purpose of the study is to examine the oil sector of the Republic of Azerbaijan and to reveal the effect of oil companies on the economy.

Keywords: Republic of Azerbaijan, Oil sector, Socar

1. GİRİŞ

Azerbaycan'ın petrol stratejisinin temeli, 20 Eylül 1994 tarihli, yüzyılın sözleşmesi adı altında dünya çapındaki 11 uluslararası petrol şirketinin katılımıyla imzalanan bir petrol sözleşmesinin imzalanmasına dayanmaktadır. Azerbaycan'ın petrol stratejisi, petrol ve gaz endüstrisinin gelişimi için planlanan amaç ve stratejinin uygulanmasına odaklanmış ve ülkemizin dünya ekonomisindeki konumunun gelişmesine ve dış ekonomik ilişkilerin gelişmesine ve genişlemesine katkıda bulunmuştur. "Azerbaycan'ın petrol stratejisinin çekirdeği olan Yüzyıl Sözleşmesi" nin uygulanması ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmak için yeni bir yol açtı. Petrol stratejisi çerçevesinde alınan tutarlı tedbirler, önemli altyapı projeleri, petrol sektörünün hızlı gelişimi, ülkemizin dinamik sosyoekonomik gelişimi için sağlam bir temel oluşturdu. Ulusal Petrol Stratejisinin başarılı bir şekilde uygulanmasıyla birlikte, ülkenin para

birimine girişinin hızla artması nedeniyle, yabancı şirketlerle hidrokarbon kaynaklarının ortak kullanımı ve ihracatı her geçen yıl artmaktadır. Petrol gelirlerinin ülkeye akışı ile bağlantılı olarak, ulusal ekonominin altyapısının yenilenmesi, bireysel alanların modernizasyonu yoğunlaştı, petrol sektörü büyüdü ve ülkemizi hızlı bir gelişme için lokomotif haline getirdi. Bu fırsattan yararlanarak, Azerbaycan Cumhuriyeti bölgedeki en istikrarlı ve dinamik gelişmekte olan ülke oldu. Petrol sektöründen elde edilen gelirler, ülkemizin petrol ve petrol dışı sektörlerinin gelişimi için muazzam fırsatlar yarattı.

Bu araştırmanın en önemli amacı petrol işletmelerinin Azerbaycan'ın ekonomik büyümesine etkisini incelemektir. Araştırmanın temel amacı, petrol stratejisinin ülke ekonomisinin gelişimindeki rolünü, petrol projelerine yasal desteği, petrol projelerinin sosyal ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini belirlemektir. Yönergeler, yöntemler ve bunların hepsinin kavramsal olarak değerlendirilmesi, ulusal ekonomik çıkarlar, özel teklifler ve tavsiyeler açısından, araştırma çalışmalarının ana hedeflerinden biridir.

2. AZERBAIJAN PETROL SEKTÖRÜNÜN GELİŞİM SÜRECİ

Antik çağlardan beri, petrol Azerbaycan'ın ulusal bir hazinesiydi, gelişimini belirleyen bir yön olmuştur. Azerbaycan doğal zenginliklerinin gerçek sahibi olan bağımsız bir devlet haline geldikten sonra, kaynaklar halkın, dostların ve ortakların yararı için ülkenin çıkarları için tam olarak kullanılmıştır (Abbasov, 1998:78).

20 Eylül 1994 tarihinde Haydar Aliyev'in yürüttüğü akıllıca politika sayesinde, Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki Azeri, Chirag ve Gunashli (derin) yataklarının geliştirilmesi ve üretim paylaşımı konusundaki ilk anlaşma imzalandı. Daha sonra bu anlaşma "Yüzyılın Sözleşmesi" olarak değiştirildi. Bu anlaşma, yabancı şirketlerin Azerbaycan'da yeni anlaşmalar imzalamaları için çok imkanlar yarattı. 1994'ten bu yana, State Oil Company of Azerbaijan Republic (SOCAR) ile yabancı petrol şirketleri arasında hidrokarbonların aranması, üretimi ve dağıtımı konusunda 26 anlaşma imzalandı (Eminov, 2002:45).

Azerbaycan'da yeni hidrokarbon rezervlerinin keşfedilmesi, petrol ticaretinin yoğun gelişimi için kapsamlı fırsatlar yaratıyor. Bu potansiyel kapasiteleri gerçekleştirmek için daha etkili adımlar atılmalıdır. Yakıt ve enerji endüstrisi ile ilgili totaliterlik fikri çoğu zaman radikal reform önlemlerinin uygulanmasını engellemektedir. Petrol sektörünün en önemli stratejik imkanlar arasında yer aldığı ve bu alanda büyük özelleştirmelerin asla kabul edilemez olduğuna inanılmaktadır. Ancak burada kompleksin tamamen özelleştirilmesi söz konusu değil. Araştırmalar, modern dünyada petrol endüstrisine karşı tutumun temelde iki kutuplu olduğunu gösteriyor. Bazı ülkelerde bu zor bir durumdur ve diğerlerinde ise liberaldir. Aslında, tüm ilerici ülkelerde petrol ticareti karışık bir biçimde gelişmektedir. Petrol endüstrisinin amaçları hem devlet hem de özel sektörde yoğunlaşmıştır. Ancak tüm ülkelerde hidrokarbon kaynakları devlete ve halka aittir. Bu, petrol sektöründe stratejik özelleştirmenin uygulanmasında ve alanların sökülmesinde dikkate alınmamalıdır. Bu mevduatların küçük, daha küçük, sofistike kısmının belirli girişimciler ve iş adamlarına belirli bir zaman diliminde tahsis edilmesi, ayrıca petrol ve doğal gaz tesislerinin tamamen ve kısmen amortismanı ile ilgilidir. Her şeyden önce, teklifler için küçük "stratejik" nesnelere konulmalıdır (Koçman ve İbrahimov, 1994:54). Bu bağlamda, uluslararası deneyim yüksek düzeyde test edilmiş materyaller sağlar. Bu nedenle, Rusya şu anda 45 yabancı sermaye kuruluşu da dahil olmak üzere yüzden fazla küçük ve orta ölçekli petrol ve gaz üreten işletmeye sahiptir. Amerika Birleşik Devletleri'nde küçük petrol üreticisi sayısı 2 bini aştı. Bu üreticilerin toplam üretimdeki payı yüzde 40'ın üzerindedir. Kanada'da daha küçük petrol üretimi, üretimin yüzde 30'unu oluşturuyor. Bu iş birliğindeki verimlilik, lider petrol şirketleriyle karşılaştırılabilir.

1991-1993 yıllarında, ekonomik reformlar alanında bazı çalışmalar yapıldı, Ekonomik Bağımsızlık Anayasa Kanunu kabul edildi, ulusal para birimi dolaşım içine sokuldu, fiyatlar serbestleştirildi, işletmelerin ekonomik özgürlüğü ve bağımsızlığı artırıldı. Bununla birlikte, ülkedeki mal kıtlığı nedeniyle çoğu işletme tekelleştirildi ve ulusal para birimi gerekli güvenlik tabanına sahip değildi, bu nedenle satın alma gücü önemli ölçüde düştü. Bütün bunlar, işsizliğin nüfusun refahında keskin bir şekilde artmasına neden oldu. Haydar Aliyev'in cumhuriyet idaresine dönmesinden sonra ülke ekonomisinde köklü değişiklikler başladı. Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomisini canlandırmak ve her alanda bağımsızlığını sağlamak için iyi düşünülmüş bir strateji geliştirildi ve bu stratejide petrol

stratejisine öncelik verildi. 1994 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti dünyanın en büyük petrol şirketleriyle "Yüzyıl Sözleşmesini" imzaladı (Aksoy, 1998:78). Durumdan çıkmanın tek yolu ülke dışına çıkmaktı. Bağımsız Azerbaycan, diğer petrol üreten ülkelerin yaptığı gibi gitmedi, ancak orijinal kalkınma modelini seçti. 20 Eylül 1994'te, Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nde Azeri, Çırağ ve Derin Su Guneshli tarlalarının ortak gelişme anlaşmasının imzalanması ile Azerbaycan petrol endüstrisi yeni bir döneme dahil oldu.

Tablo 1. Yüzyıl Sözleşmesini İmzalayan Şirketler ve Devletler

Ülke	Şirket	Hisse %
S.Arabistan	Delta Nimir	1.68
Türkiye	TPAO	1.75
İskoçya	Ramco	2.08
ABD	Mcdemott	2.45
Norveç	Statoil	8.56
ABD	Unocal	9.52
ABD	Penzoil	9.82
Rusya	Lukoil	10
ABD	Amoco	17.01
İngiltere	BP	17.13
Azərbaycan	Socar	20

Kaynak: URL.1

Azerbaycan'da yeni bir petrol stratejisinin oluşmasının bir sonucu olarak, Azerbaycan Cumhuriyeti, Hazar Denizi'nin dev enerji potansiyelini benimseyen, bölgenin kalkınmasında niteliksel olarak yeni bir ekonomik model oluşturan, bölgenin Avrupa ve Asya ile siyasi ve ticari ilişkilerini genişleten, Kafkas taşımacılığı koridorunu, Interstate Oil and Gas Transport to Europe Program (INOGATE), Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru (TRACECA), Trans Adriatic Pipeline (TAP) Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) ve diğer ana projeleri geliştiren ilk ülkedir. Hazar Denizi ve Kafkasya bölgesinde önemli rol oynayan dünyanın petrol ve gaz merkezlerinden biri haline gelmiştir (Sucayev, 2003:36).

Şu anda, Azerbaycan'ın bir petrol ve doğal gaz ülkesi olarak konumu, konumu ve yüceltilmesi, büyük ölçüde, Yüzyıl Sözleşmesi kapsamındaki çalışmanın, petrol ve gaz sektöründeki yeni rönesansla bağlantılı olması nedeniyledir. Şu anda Chirag ve Azeri tarlalarındaki ve Deepwater Gunashli tarlalarındaki 80 üretim kuyusundan yaklaşık 2,7 milyon ton petrol ve 1,5 milyar metreküp ilişkili gaz çıkarılmaktadır (Atakishiyev, 2007:124). Bir diğer önemli gerçek, Azerbaycan'ın dünya pazarlarına yapılan ham petrol ihracatının on kattan fazla arttığı, SOCAR'ın geçtiğimiz yüzyılın 90'lı yılların sonuna göre ülkedeki en büyük petrol ihracatçısı haline gelmiştir.

Tablo 2. Azerbaycan'da Petrol Üretimi

YIL	SOCAR	AZERBAYCAN
2009	8543.3	50419.3
2010	8459.7	50795.5
2011	8400.9	45625.4
2012	8289.8	43389.8
2013	8314.9	43483.9
2014	8320.4	42022.7
2015	8160.5	41586
2016	7522.4	41034.5
2017	7427.1	38688.9
2018	7542	38814

Kaynak: URL.2

Görüldüğü üzere, Azerbaycan'da en yüksek petrol üretimi 2010 senesine aittir. Bu sene Azerbaycan üzere toplam üretim miktarı 50795.5'tir. Bu gösterege Socar'da 8459.7'dir. Daha sonraki yıllar üretimin azalması enerji güvenliği yönünde imzalanan sözleşmeler ile bağlantılıdır.

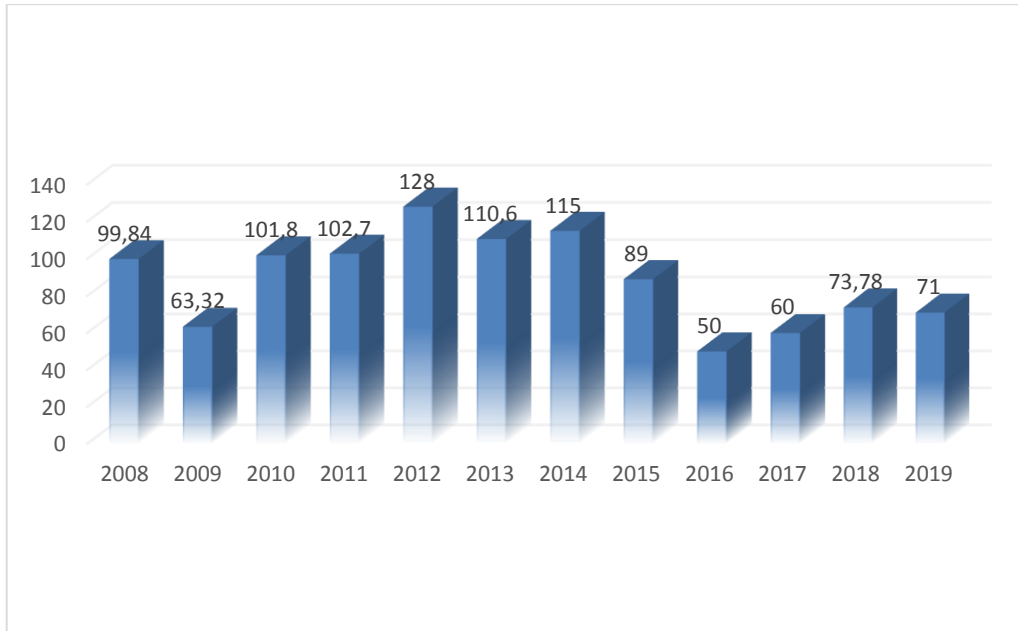
3. AZERBAJYCAN PETROLÜ FİYATLARI

Azerbaycan'da hidrokarbon kaynakları bakımından zengin olan mali gelir, büyük ölçüde petrol, petrol ürünleri ve gaz satışlarına bağlıdır. Bu prizmadan bakıldığında, dünya piyasalarındaki petrol fiyatlarındaki değişim devletin mali durumunun önemli bir göstergesidir. 2017 senesinin devlet bütçesi ve petrol bütçesi bütçesi hesaplanırken bir varil petrol fiyatının 45 \$ olarak kabul edildiği belirtilmelidir. Bu koşullar altında, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu'nun (SOFAZ) 2018'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nden hidrokarbonların satışından net karı 9.724 milyar manat, petrol sektöründen devlet bütçesine vergi gelirleri- 1,88 milyar manat olduğu belirtilmiştir. Böylece, devlet bütçesindeki petrol gelirleri bir önceki yıla göre%55,1 oranında artmıştır (Azerbaycan İstatistik Birimi, 2018).

Mevcut küresel petrol piyasalarının Azerbaycan lehine değiştiğini söylenebilir. Brent tipi ham petrolün varil fiyatı 70-75 \$ aralığında değişmektedir. Genel olarak, Ocak-Mart 2018'de Brent tipi ham petrolün ortalama fiyatı varil başına 66,8 dolardır. Aynı zamanda, ülkenin petrol üretimi%2,4 artarak 9,7 milyon tona, gaz üretimi ise%5,2 artarak 7,3 milyar m³ olmuştur. Devlet Gümrük Komitesi'ne göre, cari yılın ilk üç ayında, petrol 5,438 milyon ton veya 2,686 milyar dolar, 938,9 bin m³ veya 0,168 milyar ABD Doları tutarında ihraç edildi. Geçen yılın aynı dönemine göre, ihraç edilen petrolün hacmi%11,7 ve maliyeti%35 idi (Azerbaycan İstatistik Birimi, 2018).

Devlet bütçesindeki petrol sektöründen toplam gelirin 2018 yılı için 2017 yılına göre%51 daha fazla olduğu belirtilmektedir. SOFAZ'dan devlet bütçesine yapılan transferlerin hacmi 3.116 milyar manat veya 1,83 milyar dolar arttı. Sonuç olarak, petrol sektörünün devlet bütçesindeki payı 7,2 puan artarak%55,1'e yükselmiştir (Azerbaycan İstatistik Birimi, 2018).

Enerji taşıyıcılarına olan talebin hızla artması, 2010 yılında bir varil petrol fiyatının 150, 2012 yılında 225 dolara ulaşmasına yol açmıştır. Azerbaycan petrolünün en yüksek fiyatı Aralık 2010'da (96.52 \$), en düşük fiyat 25 Mayıs'ta (69 \$) kaydedildi. Genel olarak, 2010 yılında petrolün ortalama satış fiyatı 81,41 dolardır. Karşılaştırma için, 2009 yılında ortalama petrol satış fiyatı, 2008 yılında 99,84 dolar olan varil başına (2010 yılına göre yüzde 28,5 daha az) varil başına 63.32 dolardır (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, 2018). 2018 yılı için Azerbaycan petrol fiyatı 73,78 dolar olarak belirlenmiştir. 2019 yılının ilk üç ayında ise bu rakamlar 71 dolara kadar iniş göstermiştir.

Resim 1. Azerbaycan Petrol fiyatları
Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2018

Görüldüğü üzere, Azerbaycan'da petrol fiyatlarının en yüksek göstergesi 2012 yılında yaşanmıştır ki, fiyatı 128 dolara kadar yükselmiştir. En düşük fiyat ise 50 dolar fiyatla 2016 senesinde görülmüştür.

Dünya petrol piyasasında fiyat dalgalanmalarını ve fiyat oluşumunu etkileyen faktörlerin, dünya petrol üretiminin ve bunun dinamikleri, dünya petrol üretimi, dünya petrol talebinin ve bunun gibi temel

faktörler olduğu belirtilmelidir. Bu faktörlerin birlikte veya bireysel olarak değiştirilmesi, dünya petrol piyasasını ve dünya petrol piyasasında fiyat oluşumunu etkiler. Bu faktörlerden bazıları, dünyanın petrol piyasası üzerindeki etkisini değiştirdiğini göstermeye başlıyor. Bu, dünya petrol piyasasında bu tür faktörlerin fiyat dalgalanmaları sürecindeki etkisini baltalamaktadır (Süleymanov ve Zeynalov, 2010:124).

Küresel ekonomik kriz ayrıca Azerbaycan'ın petrol ve petrol dışı sektörünü de etkiledi. Petrol üreten ülkeler gibi, Azerbaycan da dünya pazarındaki petrol fiyatlarındaki düşüşe bağlı olarak ciddi bir kayıp yaşadı. Krizden önce 150 dolara mal olan petrol, krizden sonra 30-40 dolara düştü. Bu azalmanın Azerbaycan'ın petrol gelirleri üzerinde olumsuz bir etkisi oldu. Genel olarak, petrol fiyatlarındaki düşüş, petrol sektörünün hesaba kattığı devlet bütçesinin%75-80'iydi ve ihracatının%97'sinden fazlası petrol ve petrol ürünleri için ülke ekonomisine birçok sorun getirdi. Enerji taşıyıcılarının maliyetlerinin düşürülmesi sadece ekonomik değildi, aynı zamanda sosyal konular üzerinde de olumsuz etki yaratabilir. Küresel mali krizin ardından Azerbaycan hükümeti birkaç yıl sonra birkaç büyük ölçekli altyapı projesinin uygulanmasını erteledi. Özellikle, yeni metro inşaat projeleri, Hazar Denizi üzerinde bir köprü inşaatı ve bazı tesisler kriz bittikten sonra ertelendi (Sabiroğlu, 2001:136).

4. PETROL FİYATLARININ PETROL STRATEJİSİNDE ROLÜ

Dünya petrol fiyatları, Azerbaycan ekonomisinin durumunu, devlet bütçesini ve ülkenin ödemeler dengesini belirleyen en önemli dış faktördür. Dünya petrol fiyatlarının seviyesi doğrudan devlet gelirlerini, ticaret dengesini, petrol ve gaz sektörünün gelişimini ve ilgili sanayileri etkiler (Elkind, 2005:40). Bu bakımdan, dünya petrol fiyatlarının oluşumunu belirleyen ana etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve dünya petrol fiyatlarının tahmin edilmesine olanak sağlayan fiyat dinamikleri modellenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu tür tahminler, ülke ekonomisinin gelecekteki gelişimi için koşulları ve bu koşullara karşılık gelen devlet politikasının oluşumunu değerlendirmede gerekli bir unsurdur. Bu bağlamda, bu çalışma dünya petrol fiyatlarını şekillendiren temel faktörleri belirlemeye, petrol fiyatlarının dinamiklerini modellemeye ve tahmin etmeye yöneliktir.

Dünya petrol fiyatları, dünya pazarındaki petrol talebinin ve arzının belirli bir zamanda belirli bir noktada ve buna bağlı olarak bu talebi ve arzı şekillendiren faktörlerle belirlenir. Petrol talebi, temel olarak küresel ekonominin büyüme hızının yanı sıra, petrol talebinin yapısal özellikleri, enerji yoğunluğu ve ekonominin yağ yoğunluğu, iklim koşulları (iklim koşulları), enerji kullanan teknolojilerin verimlilik düzeyi ve diğer yakıtların göreceli rekabet gücü gibi bir dizi faktör tarafından belirlenir. Dünya pazarında petrol arzı, dünya talebi, jeolojik ve teknolojik faktörler, dünya üretim ve petrol ihracatının yapısal özellikleri, petrol üreticisi devletler politikası ve petrol üreten bölgelerde askeri eylemler gibi rastgele nitelikte faktörler de dahil olmak üzere diğer birçok faktör tarafından belirlenir. Küresel arz ve talebin etkisi altında oluşan dünya petrol fiyatları hem küresel talebin hem de petrol arzında ters etki yaratmaktadır. Son derece yüksek petrol fiyatları talebi geri almakta ve diğer yakıtların petrol ikamesini teşvik etmektedir. Aynı zamanda, yüksek fiyatlar, nispeten yüksek üretim maliyetleri olan bölgelerde petrol üretimindeki artışı teşvik etmektedir (Guliyev, 1997:12).

Şu anda Azerbaycan`da en çok tartışılan konular petrol parasının nasıl ve nerede harcanacağıdır: 1) petrol dışı üretim alanlarının nasıl geliştirileceği ve rekabet gücünün nasıl sağlanacağı; 2) Petrol gelirlerinin tüm nüfusa fayda sağlaması nasıl sağlanmalı; 3) "Petrol krizinden" nasıl kurtulur (İbadoğlu, 2005:214). Bazı ülkelerde, bu sorunların en uygun çözümü bir petrol fonu oluşturmaktır.

Petrol Fonu'nu kurarak ve işleterek aşağıdaki sorunlar çözülebilir (Sabiroğlu, 2001:138):

- Ulusal para biriminin reel döviz kurundaki keskin artışı önlemek
- Mali disiplinin sürdürülmesi
- Gelecek nesiller için birikim
- Mali istikrar

Genel olarak, bir petrol fonu oluşturmanın temel amacı, mevcut petrol gelirlerini mevcut giderlerinden mümkün olduğunca bölmektir.

5. AZERBAJCAN'IN SOSYOEKONOMİK GELİŞİMİNDE PETROL STRATEJİSİNİN ROLÜ

Doğal olarak, yüzyılın sözleşmesi olarak bilinen bu sözleşmenin imzalanması ve bunun gerçekleşmesi, bağımsız Azerbaycan'ın ekonomik gelişimi kavramını oluşturan büyük lider Haydar Aliyev tarafından geliştirilen petrol stratejisinin uygulanmasının mükemmel bir sonucudur. 1994'ten beri Azerbaycan devleti yeni petrol stratejisini uyguluyor ve bu stratejinin temel anlamı Azerbaycan halkının yararına petrol ve doğal gaz kaynakları dahil olmak üzere Azerbaycan'ın zengin doğal kaynaklarını kullanmaktır (Shakarliyev, 2016:234).

Geçmişte, Haydar Aliyev'in doğrudan katılımıyla, Bakü'de ve dünyanın en büyük başkentleri olan Washington, Moskova, Londra ve Paris'in görkemli saraylarında, yabancı ülkelerin petrol şirketleriyle 21 petrol sözleşmesi imzalandı. Bugün, 14 ülkeden 30 petrol şirketi bu anlaşmaların uygulanmasında yer almaktadır. Bu anlaşmaların birçoğunun ülkemizde zaten yatırım yapmış olduğu Azerbaycan petrol ve gaz endüstrisine yaklaşık 60 milyar dolar yatırım yapılması öngörülmüyor. Şu anda, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hidrokarbon kaynakları tüm kategorilerde 4 milyar tondan fazladır ve ülkemizin dünyanın en büyük petrol bölgeleri arasında olduğunu göstermektedir. Çırag sahasından üretilen petrolün Supsa limanından dünya pazarlarına ihraç edilmesi bir asırdan sonra ilk defa Azerbaycan petrolünün kuzeye değil batıya yönelmesine yol açtı. Zaten uluslararası alanda zengin bir petrol-gaz ülkesi olan ve aynı zamanda güçlü transit potansiyeli olan bir ülke olan Azerbaycan Cumhuriyeti, bölgedeki liderliğini sürdürmektedir. Ülke ekonomisindeki dinamik süreçler yoğunlaşıyor, güçlü bir sanayi potansiyeli yaratılıyor ve sosyal sorunları gidermek için alınan önlemler olumlu sonuçlar veriyor. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattı, Doğu-Batı, Kuzey-Güney, Bakü-Tiflis-Kars ve diğer büyük projeler ekonomik başarının kazanılmasına yol açıyor (Shakarliyev, 2016:236).

BTC sadece Azerbaycan için değil, enerji güvenliği ve genel olarak petrol ihracatı alanında ülke ile dünya çapında başarılı bir ortaklığa sahip ülkeler için de başarılı bir projedir. Bu tür projelerin varlığı, ülke genelinde altyapı alanlarının iyileştirilmesi gerekliliğini yarattı. Altyapı projelerine devlet bütçesi tahsislerinin yıllık artması, Haydar Aliyev'in ekonomik stratejisinin başarılı bir şekilde sürdürüldüğünün ve Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in bu konuya yaklaşımının ne kadar hassas olduğunu kanıtlıyor. 2006 yılında devlet bütçesindeki yatırım projelerinin finansmanı için 600 milyon manat tahsis edildiyse, bu rakam 2007 yılında 1,5 milyar manat olmuş ve 2008 yılında altyapı projelerinin uygulanması 3 milyar manat olarak gerçekleşmiştir. Geçtiğimiz yıl için tahsis edilen fonlar öncelikle, Altyapının modernizasyonu için öncelikle bölgelerin sosyoekonomik kalkınmasına ilişkin Devlet Programında belirtilen hedeflerin uygulanmasını amaçlamaktadır (Ahmadov, 2013:78).

Bağımsızlığımızın ilk yıllarında, petrol ve gaz üretimi, ülkenin gelecekteki ekonomik ve sosyal zorluklarının üstesinden gelmenin anahtar araçlarından biri olarak kabul edildi. Böyle bir durumda, finansal kaynakların sınırlandırılması yabancı şirketleri ve yatırımcıları çekmek için stratejik bir zorunluluktur. Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının kullanımı, yıldan yıla genişliyor ve bunun sonucunda Azerbaycan enerji güvenliğini tam olarak sağlamıştır. Ülkenin özgül ağırlığı ve stratejik önemi, dünyanın enerji arzında da artıyor. Aynı zamanda, Şah Deniz sahasındaki gaz sömürüsünün artmasıyla birlikte, Azerbaycan iç talebini tam olarak karşılayarak, bu tür mavi yakıtı uluslararası pazarlara ihraç edebildi. Azerbaycan, başta Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı olmak üzere gaz taşıma altyapısı nedeniyle, Batı'nın kilit gaz ihracatçılarından biri ve küresel enerji güvenliği sağlayıcılarından biri haline gelmiştir (Guliyev, 1997:15).

6. AZERBAJCAN'DA PETROL İŞLETMELERİ

1947'de Azerbaycan'ın Hazar Denizi sektöründe kurulan Petrol Taşları, dünyadaki ilk petrol platformudur. 1949'da bünyesindeki kuyulardan birinden petrol çıkmasıyla dünyanın 8-ci mucizesi adını almıştır ve Azerbaycan açık denizde petrol üreten ilk ülke olmuştur. Şubat 1951'de, Petrol Taşlarından elde edilen ilk petrol tanker yola çıkmıştır (Aslund, 2014:58).

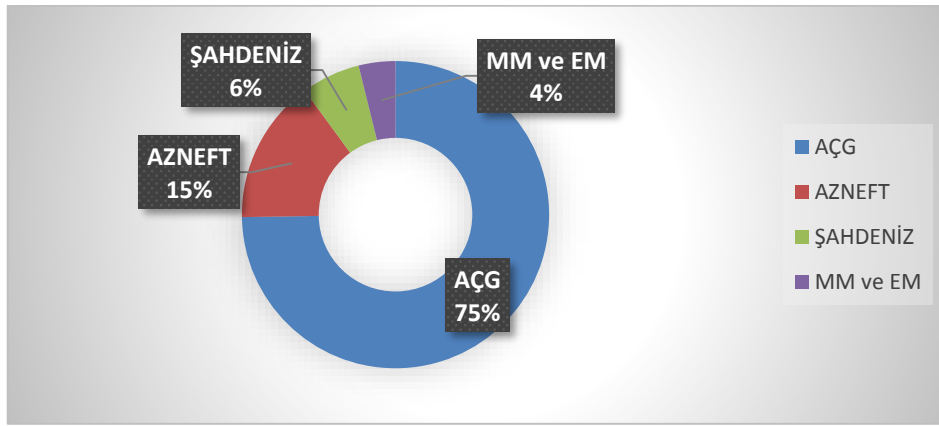
SOCAR'ın yurtiçi ve yurtdışı pazarlarda ürettiği petrol ve petrol ürünlerinin satışı amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 844 sayılı 24 Ocak 2003 tarihli ve 24443 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi Kararı uyarınca, SOCAR bünyesindeki Pazarlama ve Ekonomik

İşlemler Bölümü, 1997'den beri faaliyet gösteren Dış Ekonomik İlişkiler Bölümü ve 1997'den beri faaliyet gösteren Azerneft Tedarik Birliği kurulmuştur (Aslanlı, 2004:58).

Pazarlama stratejisi, öncelikle alıcıların, petrol ve petrol ürünlerini etkili bir şekilde satmasının yanı sıra yeni satış pazarlarının kazanılmasını da amaçlamaktadır. Yönetim ayrıca SOCAR'ın katılımıyla ortak girişimler ve üretim paylaşım anlaşmaları esas alınarak işletme şirketleri tarafından üretilen hidrokarbonların satışına da katılmaktadır (Mehdiyev, 201:26).

Azerbaycan genelinde petrol ürünlerinin satışı, "Pazarlama ve Ekonomik İşlemler" İdaresi'ne ait petrol ürünleri tedarik işletmeleri tarafından yapılmaktadır. Şu anda, bu bölüm on bir distribütörü ve bir yayın yapan kurumu içermektedir. Petrol ürünleri dağıtım şirketlerine ve büyük tüketicilere demiryolu taşımacılığı ile gönderilmektedir. Dağıtım şirketlerinden bu ürün özel vagonlarla (otomatik sistemler) taşınır ve tüketicilere gönderilir (Bernard, 2006:25).

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'nin (SOCAR) resmi verilerine göre, Azerbaycan'da petrol üretilen alanların 38'i petrol, 7 petrol ve gaz, 14 petrol ve gaz kondensatı ve 2 gaz alanıdır. Gelişen alanlardan 42'si toprak üzerinde, 19'u açık denizde sürdürülmektedir.

Resim 2. 2017 Yılında Üretilen Petrol ve Doğal Gaz Üretim Kaynakları
Kaynak: SOCAR

Azerbaycan'da, 2017 yılında petrol ve gaz üretimine 15 tüzel kişilik katıldı, bunlardan sadece bir tanesi devlete aitti. Azneft, ülkenin petrol üretiminin% 15.2'sini ve gaz üretiminin% 28.2'sini elinde tutmaktadır. BP Exploration (Caspian) Limited ("Azeri-Chirag-Guneshli" ve "Shahdeniz" operatörü) ortak girişimlerde ve işletme şirketlerinde özel bir ortaklığa sahiptir. 2017 yılına kadar Azerbaycan petrolünün% 81,14'ü, ticari gazın% 68,6'sı ve üretilen toplam gazın% 79'u İngiliz firması tarafından üretiliyor.

7. SOCAR'IN AZERBAYCAN EKONOMİSİNDEKİ YERİ

Petrol endüstrisinde 19. yüzyıldan bu yana kazanılan tarihsel deneyim, yabancı petrol şirketleri ile yakın ve karşılıklı yarar sağlayan işbirliğinin, ileri teknolojilerin tanıtılması ve ülke ekonomisinin canlanması için olumlu umutlar doğurduğunu göstermektedir.

XIX yüzyılın 70'lerinde sınai üretim tarzına geçişin başlangıcına, petrol endüstrisinin dinamik gelişmesine neden olan yabancı sermaye girişindeki artış eşlik etti. Yeni teknolojilerin uygulanmasının hızlanması sonucunda, bu sektörde teknik bir devrim kısa sürede tamamlanmıştır. Bu süreçte başrol oynayan İsveçli Nobel kardeşler ve Parisli bankacı Rothschild'e aitti. Çabaları sayesinde, Bakü petrol dünya pazarlarına girdi ve güçlü bir pozisyon aldı. İlk petrol boru hattının döşenmesi, tank vagonlarının kullanımı, dünyada ilk defa tankerlerin yapımı ve kullanımı, Nobel kardeşlerin adıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır (Baylarbayov, 2016:42).

20. yüzyılın başlarında, Bakü büyük bir sanayi merkezi haline gelmişti. Yabancı sermayenin aktif katılımıyla rafinerileri, mekanik ve gemi tamir tesislerini, ulaştırma ve haberleşme sistemlerini vs. içeren kentin endüstriyel altyapısı oluşturuldu. Gelecekte, petrol endüstrisi ve ilgili altyapı, tüm cumhuriyetin ekonomik potansiyelinin gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahipti.

Böylece, tüm iç ve dış baskıların üstesinden gelmek, üç yıldan uzun süren yoğun müzakerelerin ardından Azerbaycan Cumhuriyeti, bir petrol sözleşmesinin imzalanmasını sağladı ve tutarlı bir şekilde uygulamaya başladı. Cumhurbaşkanı Aliyev'in yürüttüğü kurs "açık kapılar" ve "dengeli politikalar" ilkesine dayanıyordu. Petrol konsorsiyumunun ifadesinin belirttiği gibi, Azerbaycan bölgedeki stratejik çıkarları olan tüm ilgili ülkelerle karşılıklı olarak yararlı işbirliğinin destekçisi oldu. Bu politika, farklı ülkelerin ve Azerbaycan'ın jeopolitik çıkarlarını göz önünde bulundurarak, uygun bir işbirliği temeli oluşturmayı amaçladı (Eminov, 2002:47).

Azerbaycan için sözleşmenin ekonomik etkinliği, karlı petrolün% 80'inin cumhuriyetin kendisine gideceği gerçeğiyle nitelendiriliyor. Aynı zamanda, 55 milyar metreküp miktarında petrolle üretilen ortak gaz ücretsiz olarak Azerbaycan'a aktarılacak. Genel olarak, o dönemde fiyatların 30 yıl boyunca Azerbaycan'ın kârının 34 milyar ABD doları olduğu tahmin edilmektedir.

Bugün, ilk petrol sözleşmesinin uygulanmasında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Daha derinlemesine yapılan çalışmalar sonucunda, öngörülen rezervlerin 511 milyon ton petrolden 730 milyona yükseldiği belirtilmelidir. Uzmanlara göre, bu sınır değil. Tahminlerine göre, bu alanlardaki geri kazanılabilir petrol rezervleri yaklaşık 1 trilyon tondur. Ayrıca, Azerbaycan'ın sözleşme alanından kazandığı kâr miktarı da artıyor. Yeni tahminlere göre, varil başına 50 dolar fiyatıyla Azerbaycan, anlaşma sonunda en az 140 milyar dolar alacak (2024 yılına kadar) (Husain vd, 2015:14).

Petrol stratejisi, yerel işletmelerin modern batı teknolojileriyle yeniden donatılmasını ve daha güçlü ve mobil bir altyapının oluşturulmasını teşvik etti. Bakü'nün derin su üssü tesisi modernize edildi, bazıları Hazar'da değil, tüm dünyada teknik özelliklere sahip olmayan platformlar ve hareketli sondaj kuleleri yapıldı. Sangachal'da 100 bin tondan fazla kapasiteye sahip yeni bir modern petrol terminali devreye alındı.

Böylece, petrol stratejisi Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik ve politik yaşamında lider rol oynamaktadır, jeostratejik konumunu güçlendirmektedir. Her şeyden önce, ülke ekonomisi için olumlu yönleri belirtilmelidir. Petrol şirketlerinin yabancı şirketlerle ortak gelişimi, derinleşen bir krizi önledi ve cumhuriyetin sosyal ve ekonomik kalkınmasının temelini attı. Finansman geliri, sadece yaratılıştan değil, 2006 yılı sonuna kadar rezervleri yaklaşık 2 milyar dolar olan Devlet Petrol Fonunda biriken döviz kaynaklarındaki artışta da belirleyici bir rol oynadı. Fonun bir kısmı, petrol dışı sektörün kalkınmasına yapılan yatırım dahil, ülkenin küresel sosyal ve ekonomik projelerini finanse etmek için kullanılıyor. Azerbaycan'ın BTC ihracat boru hattı inşaatına katılımı da petrol fonu tarafından finanse edildi. Genel ekonomik büyümenin yanı sıra, yeni işler yaratılmakta, uzmanların nitelikleri artmakta ve insan kaynakları güçlendirilmektedir (Eminov, 2002:48).

8. SONUÇ

Hazar havzası, Orta Doğu ve Rusya'dan sonra potansiyel petrol ve gaz rezervleri bakımından dünyanın en büyük üçüncü havzasıdır. Azerbaycan Hazar Denizi sektöründeki petrol rezervlerinin 4 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir- 10 milyar tona kadar ve gaz rezervleri en çeşitli ve en saygın uzmanların tahminlerine göre 1500 milyar m³tür.

Ham petrol fiyatlarındaki artıştan ötürü, petrol sektörü gelirleri Mart 1999'dan bu yana artmıştır. Görebileceğiniz gibi, petrol üretimindeki artış ithalatı azalttı ve ihracatta artışa yol açtı. Dünya pazarında bir varil petrolün fiyatı, 1998 sonunda 12,5 dolar iken 2008'in sonunda 140 dolardı. Dünya pazarındaki fiyatların keskin yükselişi, küresel ekonominin petrol talebindeki hızlı büyümeden kaynaklanmıştır. Fiyatlardaki artış ve petrol sahasındaki gelirlerin artması, Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesinde de olumlu bir etkiye sahiptir. Unutulmaması gereken bir nokta, petrol ihraç eden dünya pazarlarındaki üretimdeki düşüşün sonucu olarak fiyatların yükselmiş olmasıdır.

Petrol sektöründe ekonomiye gelince, uygun bir döviz kurunun korunması çok önemlidir. Özel sektörün likidite noktasında olduğu göz önüne alındığında, petrol gelirlerini başarılı bir şekilde yönetmek için kullanılacak maliye politikası olacaktır. Aynı zamanda, Petrol Fonunda ve dolayısıyla ülke dışında biriken petrol gelirlerinin bir sonucu olarak, mali sterilizasyon (yani finansal piyasaların mali araçlarla mali olarak ayarlanması), döviz kurunun yeniden değerlendirilmesini engelleyecek ve en önemlisi, Hollanda sendromunun gelişme potansiyelini zayıflatacaktır (Husain vd, 2015:15).

Azerbaycan'da ekonominin yapısı, özel şirketlerin petrol üretimi ile uğraşmamaları, böylece ödemeleri sonucunda bütçe oluşturabilmeleridir. Başka bir deyişle, petrol üreticilerinin bütçedeki ödemeleri yüzde 10'un üzerindedir. Bütçeye Petrol Fonu'ndan yapılan transferler % 53,5'tir. Petrol fiyatlarındaki keskin düşüş yaşandığı zaman Petrol Fonundan gelecek yıl bütçeye para aktarılmaktadır. Petrol fiyatlarının düşüşe uğraması hem petrol fonunun, hemde devlet bütçesinin gelirlerine olumsuz etki edecektir ki, buda devlet sosyal programlarını kısıtlayabilir.

Azerbaycan'ın petrol stratejisinin bir sonucu olarak ülkemizin toplumunda ve ekonomik yaşamında yeni bir dinamizm yaşanmış ve bu strateji halkımızın refahı için teşvik edici bir unsur haline gelmiştir. Petrol stratejisi çerçevesinde alınan karmaşık önlemler sonucunda ülkemiz sürdürülebilir ekonomik büyüme sağlamıştır. Azerbaycan enerji güvenliğini tam olarak sağlamıştır ve stratejik ortağının Avrupa'nın enerji güvenliğini sağlamadaki misyonunu yerine getirmek için önemli adımlar atmıştır. Azerbaycan, petrol ihracatçısı statüsünden bir gaz ihraç eden ülke statüsüne yükseldi ve böylece Avrupa'nın enerji güvenliğinin ana tedarikçilerinden biri haline geldi. Petrol stratejisi ülkemizin dış ticaret ilişkilerinin genişlemesine yol açmıştır. Halen Güney Gaz Koridoru'nda uygulanmakta olan TANAP ve TAP projeleri, Azerbaycan'ın dış ticaret ilişkilerini Güney Avrupa, Doğu Avrupa ve Orta Avrupa ile genişletecektir. Azerbaycan'ın geniş petrol ve doğal gaz potansiyeli ülkemizin jeo-ekonomik ve jeopolitik etkisi üzerinde olumlu bir etki yaptı ve ülkemiz Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi, INOGATE programı, TRACECA, Kuzey-Güney ulaşım koridorları gibi uluslararası projelerin ana katılımcıları oldu. Bu projelerin dış ticaret ilişkilerinin daha da küreselleşmesine ve karşılıklı ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunacağı belirtilmelidir.

Çalışmanın sonucunda aşağıdaki önerilerde bulunabiliriz.

- Azerbaycan'ın petrol stratejisinin ekonomimizin gelişimindeki rolünü dikkate alarak, bu sektörün devlet düzenlemesi iyileştirilmelidir.
- Petrol ve petrol ürünleri için gelecekteki beklentiler belirlenmeli ve geliştirilmelidir.
- Ülke ekonomisini çeşitlendirmek, ihracata yönelik sanayiler geliştirmek ve petrol ve petrol dışı ürünlerin rekabet gücünü artırmak için yeni projeler geliştirilmelidir.
- Petrol ve gaz işleme süreçlerinde yeniliklerin kullanılması sağlanmalı ve uluslararası standartlara uygun yeni teknolojik yöntemler kullanılmalıdır. Bu nedenle, dış ticaret ilişkilerinde petrol ürünleri ihracatının çeşitliliği sağlanmalıdır.
- Azerbaycan'ın karşılaştığı en büyük zorluk, ekonominin çeşitliliğini hızlandırmak, önümüzdeki yıllarda petrol dışı sektörün yüksek büyüme oranlarını korumak ve petrol gelirlerinin seviyesine bakılmaksızın ihracat kapasitesini arttırmak.
- Petrol stratejisinin mantıklı bir sonucu olarak, petrol ve gaz gelirleri doğru ve etkin bir şekilde kullanılmalı ve bu gelirler daha uzun vadeli çok karlı projelere ve alanlara harcanmalıdır. Tarım, turizm, hafif sanayi, mineraller ve madencilik, makine ve teçhizat, kimya sanayi ve ayrıca perspektif alanlar gibi petrol gelirleri daha belirgin olmalıdır.
- Petrol ve gaz üretimi, bazı çevre sorunlarına çevre kirliliğine neden oldu. Bunları dikkate alarak ülkemiz dünya deneyiminden ve Yeşil Ekonomiye geçişten de faydalanmalıdır. Ülkemiz, elverişli iklim potansiyelini kullanarak, çevre dostu olan alternatif enerji üretimini genişletmek için petrol gelirlerinin bir kısmını kullanmalıdır.

Petrol ve gaz sektörü ve petrol kimya endüstrisi modernize edilmeli, çeşitlendirilmeli ve çeşitlendirilmeli, petrol dışı sanayi çeşitlendirilmeli, alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarını genişletmek için gerekli önlemler alınmalı, tarım sektörü gelişimi ve gıda güvenliği alınmalı, Ticaret ve hizmet faaliyetleri artırılmalı ve geliştirilmeli, dış ticareti ve yatırım yapısını iyileştirmeye yönelik süreçler düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

ABBASOV, C. (1998). *Azerbaycan Respublikası'nın İktisadi ve Sosyal Coğrafyası*. Bakü Devlet Üniversitesi Neşriyatı, Bakü.

AKSOY, Ş. (1998). *Kamu Maliyesi*, İstanbul, Filiz kitabevi.

- ATAKISHIYEV, M. (2007). *New Oil Policy and Economic Development in Azerbaijan*. Aspoligraf, Baku, 2007.
- AHMADOV, M. (2013). *Azerbaijan: Yeni Petrol Çağı ve Uluslararası Politika* "Bakü
- ASLUND, A. (2014). How Rosneft Is Turning Into Another Gazprom|Opinion. The Moscow Times. <http://www.themoscowtimes.com/opinion/article/how-rosneft-is-turninginto-another-gazprom/482022.html> 12 October 2018.
- ASLANLI A. (2004). "Bakü-Tiflis-Ceyhan: Petrolün Ötesinde Önem Taşıyan Hat", TUSAM Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=48&sayfa=53>. (25.12.2018).
- BAYLARBAYOV, V. (2016). European Gas Conference, Update on Southern Gas Corridor Development, <http://www.europeangasconference.com/sites/default/files/Vitaly%20Baylarbayov.pdf>.
- BERNARD, A. (2006). *Gelb, Caspian Oil and Gas: Production and Prospects*. CRS Report for Congress, 8 September.
- EMİNOV, Z. (2002). Azərbaycan'ın Fiziki ve İktisadi Coğrafiyası. *Azərbaycan Elmler Akademiyası Coğrafiya İnstitutu Neşriyatı*, Bakü.
- ELKIND, S. M. (2004). The Impact of Oil Price Changes on Growth and Inflation, https://www.oenb.at/.../mop_20042_the_impact_tcm16-196. E.T: 22.02.2016.
- GULİYEV, R. (1997). *Petrol ve Politika*, İstanbul, Ar matbaacılık.
- HUSAİN, A.M., AREZKİ, R., BREUER, P., HAKSAR, V., HELBLİNG, T., MEDAS, P., SOMMER, M. and IMF STAFF TEAM (2015). Global Implications of Lower Oil Prices, Address: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1515.pdf>, E.T.: 24.02.2016.
- İBADOĞLU, Q. (2005). *Black Gold Under Transparency Light*, Bakü.
- KOÇMAN, A. ve İBRAHİMOV, A. (1994). *Azərbaycan Coğrafiyası*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., No:78. İzmir.
- MEHDİYEV, A. (2001). "Azərbaycan'ın Dünya İqtisadiyyatına İntegrasiyasının Reallıqları", *Ekspert İqtisad Jurnalı*, No.7-8, Ss.24-26
- SABİROĞLU, İ. (2001). "Nefit Böhranları ve Holland Sindromu", Azərbaycan Milli Demokratiya Fondu Azərbaycan Bülleteni, No: 19 (139), 10 May 2001
- SHAKARLİYEV, A. ve SHAKARALİYEV, G. (2016). *Azərbaycan Ekonomisi: Gerçekler ve Perspektifler*. Bakü-Turhan Yayınevi.
- SUCAYEV, F. (2003). "Azərbaycanda Qaz Hasilatı ve Ona Olan Telebatın Ödenilmesinin Başlıca İstiqametleri", Azərbaycan Müstəqillikdən Sonra Beynəlxalq Konfransın Materialları, Bakü, 3-4 Mart, ss.36-37
- SÜLEYMANOV, E. ve ZEYNALOV, A. (2010). "Azərbaycan Respublikasının Xalis İxrac Funksiyası və Xarici Ticarət Multipikatoru", Azərbaycan, Qloballaşma Prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asya III beynəlxalq Konfrans 15-17 Oktyabr 2010 Qafqaz Universiteti, səhifə/səhifə aralığı: 124-125, Okt 2018
- URL.1: http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/hekalov_vusal.pdf 21.04.2019
- URL.2: <http://www.socar.az/socar/az/economics-and-statistics/economics-and-statistics/oil-production>
- URL.3: <https://www.stat.gov.az/> Azərbaycan İstatistik Birimi